

TIRSTRUP FLYVEPLADS OG DENS BETYDNING FOR ARBEJDS- MÆNDENE

af Rita Stokholm Vinding

Konkurrence er sundt. Det benyttede landarbejderne på Kalø Gods sig af til at presse store lønhøjelser igennem, da bygningen af Tirstrup Flyveplads i 1944 gav konkurrence om arbejdskraften på Rønde-egnen.

Denne artikel beskæftiger sig med den betydning, anlæggelsen af Tirstrup Flyveplads under 2. Verdenskrig fik for arbejdsmændene på Røndeegnen. Dels for deres beskæftigelsesmuligheder, dels for deres indkomster. Spørgsmålet er, om det fik nogen betydning for arbejdsmændene, at der blev anlagt en flyveplads i nærheden. Udgangspunktet er den modstand, fagforeningerne mødte hos de lokale arbejdsgivere. Især den modstand DAF-afdelingen i Rønde mødte hos den store arbejdsgiver Kalø Gods. Derfor først en redegørelse for etableringen af de lokale fagforeninger og de problemer, de har haft med arbejdsgiverne.

Dernæst undersøges det, hvordan lønnen udviklede sig på Kalø Gods i krigsårene og hvilken betydning, det fik for lønniveauet, at der blev konkurrence om arbejdskraften. Analysen bygger på Kalø's arbejdsjournaler, interviews med arbejdsmænd, som har arbejdet på Tirstrup, erindringer i Folk og Liv på Røndeegnen, avisartikel, Statistiske Efterretninger, Statistisk Årbog samt DAF's kongresprotokoller.

Der går mange historier om, hvad der foregik under arbejdet med anlæggelsen af Tirstrup Flyveplads. Lige fra at arbejderne kom sukker i betonen til organiseringen af byggematerialer til eget eller andre lokale borgeres brug. De hører med til historien om flyvepladsen og arbejdsmændene.

Arbejdsmændene tog i stort omfang arbejde på den nye arbejdsplads af egen vilje, men var de arbejdsløse, havde de reelt ikke noget valg. Arbejdernes oplevelse af den lokale befolknings holdning til de, som arbejdede for tyskerne på Tirstrup Flyveplads, hører ligeledes med i vurderingen af arbejdspladsens betydning for arbejdsmændene, for på den ene side kunne den nye arbejdsplads give bedre løn- og arbejdsvilkår, men på den anden side kunne prisen være en fordømmelse i lokalsamfundet under og efter krigen.

I artiklen fortæller arbejdsmænd om deres oplevelser på flyvepladsen og om lokalbefolk-

ningens holdning til, at de arbejdede for tyskerne.

Regeringens og fagbevægelsens rolle i forbindelse med at skaffe arbejdskraft til værne-magtens arbejdspladser er søgt beskrevet og analyseret, i det omfang det er muligt inden for denne artikels rammer. Kilderne til denne del af artiklen er DsF's protokoller og cirkulærer samt lovgivning vedr. arbejder for værne-magten.

Efter en samlet vurdering af flyvepladsens betydning for arbejdsmændene under krigen, beskrives flyvepladsens beskæftigelses- og samfundsmæssige betydning for lokalområdet og Djursland i dag.

Dannelsen af lokale fagforeninger

I 1918 blev der dannet tre fagforeninger i den nuværende Rønne kommune. I Rønne og Tåstrup en afdeling af Landarbejderforbundet, i Thorsager en afdeling af Dansk Arbejdsmands Forbund (DAF). Der var flere sammenfaldende faktorer, som bevirkede, at det netop var i 1918, der blev stiftet fagforeninger på Rønneegnen.

For det første var det under 1. Verdenskrig, hvor især arbejderklassen led nød. Der var mangel på en række dagligvarer, og der var dyrtidsproblemer. Det betød, at de dårligst stillede befolkningsgrupper skulle anvende 65-70% af indkomsten til fødevarer mod ca. 50% før krigen. For det andet var der efter landarbejdernes samling i 1915 i Landarbejderforbundet i Danmark iværksat en omfattende agitationskampagne, for at få arbejderne på landet til at organisere sig. Landarbejderforbundets medlemstal steg fra 4200 i 1917 til 30.000 i 1918, mens medlemstallet i DAF i samme periode steg fra 62.858 til 81.075. På Rønneegnen var der også pæn fremgang i fagforeningernes medlemstal. I DAF i Thorsager steg det fra 20 til 33, og i Landarbejderforeningen i Rønne steg det fra 11 til 70 i løbet af det første år. For det tredje har det haft betydning for landarbejdernes tilskyndelse til at melde sig i landarbejderforeningerne, at Landarbejderfor-

bundet den 1. juli 1917 havde fået oprettet egen statsanerkendt arbejdsløshedskasse. Endelig for det fjerde var det en forudsætning, at der var personer, som havde ressourcer og mod til at påtage sig fagforeningsarbejde.

At det blev en afdeling af DAF i Thorsager og afdelinger af Landarbejderforbundet i Rønne og Tåstrup hænger sammen med typen af arbejdspladser i området. De største arbejdspladser for arbejdsmændene i Thorsager var tørvemoserne omkring Thorsager og teglværket i Ommestrup. Det var landindustrielle virksomheder, hvor DAF havde nemmest ved at organisere arbejderne. For arbejdsmændene i Rønne var den store arbejdsplads Kalø Gods. For arbejdsmændene i Tåstrup-området var Møllerup Gods, den største arbejdsplads. Andre vigtige arbejdspladser i det område var hedeselskabet i Ulstrup og tørvemosen. Fælles for arbejdsmændene på landet var, at de stort set alle i løbet af året måtte skifte arbejde flere gange, fordi det meste arbejde var sæsonarbejde. Arbejdsmændene var daglejere. De kunne være egentlige landarbejdere i en periode af året. I andre perioder kunne de arbejde i skoven, slå sten, have dræningsarbejde, regulere vandløb eller udføre vejarbejde for kommunen.

På grund af det sæsonbetonede arbejde på landet var stort set alle arbejdsmænd arbejds-løse i kortere eller længere perioder af året. Selv de få, som var heldige at have fast arbejde som murerarbejdsmand eller vejmand ved kommunen eller amtet, var arbejdsløse om vinteren. Et medlemskab af en statsanerkendt A-kasse, kunne i disse perioder sikre en understøttelse, som ikke var stigmatiserende, og som ikke reducerede de borgerlige rettigheder. Som medlem af fagforeningen fik arbejdsmændene indflydelse på tariffen for det arbejde, de skulle udføre rundt omkring på arbejdspladserne. Og den indflydelse var stor de første år, for der blev indkaldt til generalforsamling for at høre medlemmernes mening, når der skulle fastsættes tariffer og forhandles overenskomster. Arbejdsmændene gik efter at få tarifmæssig løn, selv om det kunne være svært. Der var stadig mange uorganiserede,

som var villige til at gå til betaling under tariffen. Valgmulighederne var ikke store – og slet ikke med hensyn til at vælge arbejde.

Arbejdsgivernes modstand

Arbejdsgiverne var alt andet end begejstrede for fagforeningernes tilstedeværelse. På landsplan dannede landbrugets og industriens arbejdsgivere en borgerlig front mod fagbevægelsen. Hensigten var at føre fælles lønpolitik, så lønningerne kunne reduceres og arbejdstiden sættes op. Det lykkedes, for de strejker, der blev iværksat, var ikke særlig effektive. De omfattede kun arbejdere, som var ansat hos organiserede arbejdsgivere. Der var stadig mange uorganiserede arbejdsmænd, som var mere solidariske med deres arbejdsgivere end med deres ligestillede. De kunne ikke se, at sammenhold og fælles kamp var vejen til bedre levevilkår for alle. De tog gerne strejkeramt arbejde. Desuden var der etableret to organisationer af strejkebrydere, som sørgede for arbejdskraft til arbejdsgiverne i konfliktsituationer.

Arbejdsmændene på Røndeegnen mærkede også arbejdsgivernes modstand. I DAF Thorsager-afdeling ved vi, at der i 20'erne var problemer med at få en acceptabel aftale med tørvefabrikanterne om prisen for arbejde i tørveмосen. I 1922 besluttede generalforsamlingen, at der ikke skulle fastsættes priser for tørvearbejdet. I 1923 og '24 skulle fagforeningens medlemmer selv forhandle priser for tørvearbejde med tørvefabrikanterne. Sandsynligvis var forholdene i Thorsager påvirket af Kolindsundkonflikten lige på den anden side af sognegrænsen.

DAF-afdelingen i Tåstrup har også haft problemer med arbejdsgiverne. Der er ikke bevaret skriftlige kilder fra fagforeningens første mange år, men fra mundtlige beretninger ved vi, at der i begyndelsen af 1920'erne var strejke, fordi Møllerup Gods ikke ville betale tariffmæssig løn. Kredsformanden var involveret i sagen, men sagde, at der godt måtte arbejdes til en løn, der lå under tariffen. Fagforeningerne var ret svage dengang. De havde

ingen magt.¹ Møllerup Gods forlangte også, at arbejderne skulle skrive under på en kontrakt. En enkelt nægtede at skrive kontrakt, men han blev dog ikke fyret af den grund. Han arbejdede på godset fra 1920-40.

Alle tre afdelinger har i tidens løb haft problemer med arbejdsgiverne. Det har været i forbindelse med forsøg på at få overenskomst eller lokale lønftaler og i situationer, hvor arbejdsgiverne ikke overholdt en indgået overenskomst.

Kommunen beskæftigede i perioder også mange arbejdsmænd. Derfor har fagforeningerne ført adskillige forhandlinger med kommunen om prisaftaler for et bestemt stykke arbejde. Det kunne være stenslagning, vej- og vandløbsregulering samt dræning. Fagforeningernes protokoller vidner kun om en enkelt gang, hvor forhandlingerne gik i hårdknude, og arbejdsmændene truede med at nedlægge arbejdet.

DAF i Rønde havde problemer med Kalø Gods helt op i 1930'erne. Her gjaldt det ikke kun kampen for bedre løn- og arbejdsforhold, men også for faglige rettigheder. Fagforeningsmedlemmer i Thorsager og Tåstrup fik også konflikten at mærke, idet daglejere herfra af og til tog arbejde på Kalø Gods i højsæsonen.

På grund af en manglende protokol for 20'erne er det usikkert, hvornår problemer på Kalø startede, men ifølge en arbejderkone var det omkring 1925, umiddelbart efter konflikten i Kolindsund. Mændene var klare over, at de skulle være vågne, så 7 faste arbejdere på Kalø Gods, også kaldet husmænd, havde meldt sig i Landarbejderforeningen i Rønde. Det var ikke almindeligt, at husmændene stod i fagforeningen. Det gjorde de f.eks. ikke på Møllerup Gods. Det var især de løse daglejere, der havde den største risiko for at blive arbejdsløse, som stod i fagforeningen.

I midten af 20'erne fik man ny ledelse på det tysk ejede Kalø Gods. Der kom ny godsinspektør og ny overforvalter. Ifølge øjenvidneberetninger fik disse personskift betydning for arbejdernes situationen på Kalø. Den nye godsinspektør var i høj grad imod fagforeninger.

Landarbejderne står sammen

Kalø Gods opsagde overenskomsten med Landarbejderforeningen pr. 1. maj 1931. Det var i begyndelsen af 30'ernes økonomiske krise, hvor landbruget var hårdt ramt. På Kalø forsøgte godsets ledelse at reducere omkostningerne, bl. a. ved at nedsætte lønnen. Man ville ikke betale tariffmæssig løn. Det samme skete på en lang række større gårde rundt om i landet. Men på Kalø gik man et skridt videre. Man forlangte, at arbejderne skulle skrive under på, at de ikke stod i en fagforening og ikke ville melde sig ind i en sådan. Desuden satte de daglønnen ned med 20% fra 5 kr. til 4 kr. for såvel løse som faste daglejere på egen kost. Hertil kom, at man forlangte, at konerne skulle stille til arbejde såvel på gården som i marken, når der var brug for det, uden at de selv eller manden fik mere i løn af den grund. Det ville de faste arbejdere på godset ikke finde sig i. De stod sammen og undlod at skrive under på en kontrakt, som forringede familiens løn- og arbejdsforhold samt krænkede deres faglige rettigheder. De var modige, for der var høj arbejdsløshed under 30'ernes økonomiske krise. Ved at nægte at skrive under, mistede de såvel fast arbejde som bolig, for de havde boet i Kalø's huse.

Kalø havde i forbindelse med opsigelsen af overenskomsten sagt, at man ikke mere ville have faste gifte arbejdere. Det mente ledelsen ikke ret længe, for allerede den 1. maj figurerede nye gifte arbejdere på lønningslisten. De havde skrevet under på, at de ikke ville melde sig i fagforeningen, men nogle af dem gjorde det alligevel i 1938, selv om forbudet stadig gjaldt. Det blev da også påtalt af overforvalteren, men han ville ikke have, at de rejste, selv om de nye fagforeningsmedlemmer tilbød det. De var på Kalø i mange år. En af dem forlod godset i 1941 for at blive løsarbejder til tariffmæssig løn. I 1944 var han blandt de, som arbejdede på flyvepladsen.

Solidaritet i 1935-36

Landarbejderforbundet blev lagt sammen med DAF i 1934. Landbrugsområdet var præget af

mange enkeltstående overenskomster. Djursland var ingen undtagelse, og på Kalø Gods havde man slet ingen. Umiddelbart efter at Landarbejderforbundet var lagt sammen med DAF påbegyndtes arbejdet med at få en landsoverenskomst for landbrugsområdet. Landboforeningerne og tolvmandsforeningerne var imod arbejdernes forsøg på at få en kollektiv overenskomst. De store gårde på Djursland, heriblandt Kalø Gods, stod sammen mod DAF. De mente, at "I visse Egne er denne Organisation saa stærk, at dens Optræden virker i høj Grad generende for Arbejdsroen".²

Landarbejderne var generelt lavt lønnede. De blev af DAF betragtet som løntrykkere, for der kunne nemt opstå situationer med konkurrence om arbejdet på ulige vilkår, nemlig dårlige løn- og arbejdsforhold. Det var et generelt problem, idet daglønnen for en landarbejder var 4 kr. Altså 40 øre pr. time, ved en arbejdsdag på 10 timer, hvilket den var om sommeren. Skovarbejderne på Kalø fik dengang 65 øre i timen, mens entreprenøroverenskomsten var på 1,05 kr. Det kunne arbejds-mændenes forbund naturligvis ikke acceptere. Desuden var det helt uacceptabelt for DAF med krænkelsen af de faglige rettigheder, som Kalø's forbud mod at stå i en fagforening var.

Trods arbejdsgivernes modstand forsøgte DAF at få Kalø til at indgå overenskomst. Det mislykkedes, men der skulle en lang konflikt til, før DAF gav op. Der var strejke og blokade mod godset fra 15. august 1935 til 28. april 1936. Ingen medlemmer af fagforeningen tog arbejde for godset i den periode. Det betød dog ikke noget på gården og i skoven, for der var stadig mange uorganiserede arbejdsmænd, som stod parate til at tage arbejdet. Desuden hjalp gårdejerne Kalø ved at lade en søn deltage i høstarbejdet, som stod for døren, da strejken begyndte.

Det var ikke den lokale DAF-afdeling, som tog initiativ til strejke og blokade. Det kom fra København. Skovarbejderne var imod, at der skulle strejkes, og de var utilfredse med fagforeningen. De havde en forholdsvis god akkord i Kalø-skovene. Den gav dem en dag-

løn på 10 kr., hvilket svarede til en timeløn på 1,25 kr. Entreprenøroverenskomsten gav 1,05 kr. Skovarbejderne mente, at resultatet af en strejke for at få overenskomst ville være indtægtsnedgang. De accepterede dog strejken, for der var mange, som mente, at det var noget værd, hvis timelønnen i såvel skoven som på gården kunne forhøjes ved at få overenskomst.

Medlemmer af DAF, som skulle læsse korn og træ, rørte ikke det, der kom fra Kalø, så her blev godset generet mærkbart, men ikke nok til at godsinspektøren bøjede sig. Han var ligeglad med, at blokaden mod Kalø kostede nogle penge. Hovedsagen for ham var, at han ikke måtte bøje sig for fagforeningen. Strejke og blokade blev aflæst, uden at der var opnået overenskomst, og det var stadig forbudt at stå i fagforeningen for de faste arbejdere på Kalø. Derimod blev nogle af de skovarbejdere, som igennem flere år havde arbejdet på akkord i skoven i sæsonen, ikke antaget igen. Det var ægte solidaritet med de lavtlønnede, men det kostede såvel godt job som indtægtsnedgang under og for nogles vedkommende også efter strejken.

De løse daglejere, som stod i fagforeningen, arbejdede efter konflikten igen på godset i højsæsonen, og her fik de den løn, fagforeningen havde fastsat.

I 1937 lykkedes det DAF af få en hovedaftale for landbruget, men den var ikke meget værd. Bønderne havde sagt totalt fra og kun et mindretal af godsejerne havde sagt ja til aftalen. Der var kun ganske få arbejdsgivere på landet, som var medlem af en arbejdsgiverorganisation. Derfor var det frivilligt, om de ville følge overenskomsten. På Djursland gik forhandlingerne i hårdknude. Arbejdsgiverne syltede sagen gang på gang. Når der endelig var lagt op til forhandlinger, mødte kun få op, og de sagde, at de ikke kunne handle på andres vegne. Til sidst opgav DAF en samlet forhandling og valgte en strategi med at forhandle med gård- og godsejerne enkeltvis. På den måde blev der i 1937 indgået overenskomst på to af de større gårde på Djursland, men ikke på Kalø Gods.

Godset var dog ikke helt upåvirket af forsøgene på at få overenskomst, for lønnen steg for såvel de løse som de faste arbejdere. Medlemmer af fagforeningen fik løn efter den tarif, fagforeningen havde fastsat, men de var der kun i høsten, hvor daglønnen var højest, men arbejdsdagen også tilsvarende længere.

Inden det endelig lykkedes at få overenskomst med Kalø, fik krigen en anden direkte økonomisk betydning for arbejderne på egnen. Tyskerne anlagde Tirstrup Flyveplads, og det gav arbejdsmændene nye muligheder. Der blev beskæftigelse til hundredvis af arbejdsmænd. Der var ikke tilnærmelsesvis arbejdskraft nok lokalt, så arbejdsmændene strømmede til langvejs fra. Der opstod en situation, hvor arbejdsmændene ikke var tvunget til at tage arbejde på godser og gårde med dårlige løn- og arbejdsforhold, eller hos andre lokale arbejdsgivere, som ikke ville betale en ordentlig løn. De kunne selv vælge, og rigtig mange valgte Tirstrup.

En ny stor arbejdsplads på Djursland

I aviserne kunne man i de første dage i januar 1944 læse, at tyskerne ventede en skærpelse af luftkrigen. Allerede fra slutningen af 1943 søgte tyskerne at styrke stillingen i luftrummet ved bl.a. at anlægge flere flyvepladser. Værnemagten stillede krav om arbejdskraft til disse arbejder, og man søgte i fagbevægelsen at skaffe arbejderne ad frivillighedens vej. Det var ikke så ligetil, for tyskerne havde omkring årsskiftet 1943/44 kun fået 2000 arbejdere, hvoraf de 1000 kom fra andre værnemagtsarbejder.³

En af de nye flyvepladser skulle ligge ved Tirstrup på Djursland. Der skulle bruges mange arbejdere. Arbejdere fra Røndeegnen søgte til flyvepladsen, men de kom også langvejs fra i store skarer. De blev transporteret i lastbiler og tog fra store byer som Århus, Randers og Grenå, men der kom også folk fra det sjællandske område. Enkelte blev gift og bosatte sig i området.

Lastvogne

Ira 2 Tøns med Generator sæges til god, fast Kørsel, ogsaa tilke
Indregistrerede Vogne hos Industriens.

Grenå Transport Kører,

Til Tirstrup 11.

Tirstrup Østj.

KØRSEL

Et stort Antal gode Lastvogne, (Generator og nogle dieseldrivne)
Ira 2 Tøns og spidter, sælges til god Kørsel paa Djursland.
Henv. til Værnemagten Vejvæbnet i Randers, Til. 1785.

N. Stenild-Møller,
Vdbyhøjvej 160, Randers.

*Annoncering efter køretøjer
til en ny stor arbejdsplads på
Djursland. Grenå Folketiden-
de 22. januar 1944.*

Konkurrence om arbejdskraften

Arbejdet på Tirstrup Flyveplads påbegyndtes i slutningen januar måned, hvor der altid var stor arbejdsløshed. Det betød, at mange arbejdsløse blev sendt der ud af arbejdsanvisningskontorerne, men mange tog frivilligt arbejde på flyvepladsen. Det er ikke muligt at fastslå, hvor mange lokale arbejdsmænd det drejede sig om, men i landsbyerne Tåstrup og Feldballe, som er nær nabo til flyvepladsen, var det ifølge øjenvidneberetninger næsten alle arbejdsmænd. I Rønede og Thorsager efter alt at dømme ikke helt så mange. Afstandene til flyvepladsen var større, og de fleste havde ikke anden mulighed end en cykel på dårlige dæk. Hertil kom, at der var blev produceret tørv i store mængder i og omkring Thorsager. På næsten hver en mark blev der gravet. Det gav beskæftigelse til en rimelig dagløn til mange, sammenlignet med lønnen, man kunne få på gårdene. Det samme gjaldt optagning af stød. Der skulle fremstilles så meget brændsel som muligt, da importen var begrænset, og Danmark var afhængig af tyske leverancer. Vi ved dog, at nogle slog sig sammen og lejede en vognmand til at køre sig til den store arbejdsplads.

At den nye beskæftigelsesmulighed tiltrak lokale arbejdsmænd, kan ses af en notits i Århus Amtstidende den 4. februar 1944. Dræningsmester Holger Andersen i Bjødstrup ved Rønede, som i vinteren 1943-44 havde beskæftiget 60 mand ved drænings- og kultiveringsarbejde, stod uden arbejdskraft, da arbejderne var søgt til Tirstrup. Hvis der ikke blev gjort noget for at dæmme op for afvandringen, ville dræningsarbejdet ikke blive færdigt inden forårssåningen begyndte. Artiklen tyder på, at arbejdsmændene nærmest flygtede til værnemagtens arbejdsplads.

Flyvepladsen gav også bønderne arbejde og indtægter. Mange i Tåstrup og Feldballe havde heste og vogne til at køre med bl.a. byggematerialer for tyskerne. Desuden var der opstaldet heste i hvert et ledigt skur. Der var mange, som kom til at tjene på, at den store arbejdsplads blev nærmeste nabo.

Den lokale arbejdskraft kunne ikke tilnærmelsesvis dække behovet. De faste landarbejdere kunne heller ikke vælge at tage bedre lønnet arbejde på flyvepladsen. På foranledning af klager over, at landbrugets arbejdskraft søgte over til de nye entreprenørarbejder i Jylland, meddelte arbejdsministeriet i midten af decem-

ber 1943, at der var truffet foranstaltninger til at sikre landbruget den fornødne arbejdskraft. Entreprenørerne var forpligtiget til ikke at antage arbejdere, som havde beskæftigelse inden for landbruget, eller som meldte sig til arbejde for værnemagten, efter at havde forladt deres beskæftigelse ved landbruget. For at sikre at forskrifterne blev overholdt, skulle firmaerne straks efter antagelse af arbejdere sende det offentlige arbejdsanvisningskontor en fortegnelse over de arbejdere, der var antaget. Hvis arbejdsanvisningskontoret blev bekendt med, at der var antaget arbejdere, som havde forladt deres beskæftigelse inden for landbruget, var kontoret forpligtiget til at sørge for, at de pågældende arbejdere straks blev afskediget og på ny fik anvist arbejde inden for landbruget. Reglerne for arbejdskraft til værnemagtens arbejdspladser var blevet til på initiativ af nordjyske landmænd i slutningen af 1943, men såvel den lokale Adresseavis som dagblade, der blev læst på Røndeegnen, skrev om reglerne i den sidste uge af januar og den første uge af februar 1944.⁴

Det var naturligvis vigtigt, at der var den nødvendige arbejdskraft til landbruget, men det kunne godt ligne en stavnsbinding af arbejderne til en arbejdsplads, hvor de, hvis man ser bort fra kvindernes løn- og arbejdsforhold, måtte acceptere længere arbejdsdage til dårligere lønninger end i resten af samfundet. Til trods for at faste arbejdere i landbruget ikke måtte antages til arbejde på værnemagtens arbejdsplads, var ledelsen på Kalø Gods ikke upåvirket af at have fået en stor konkurrent med hensyn til arbejdskraft.

Kalø sætter lønnen op

Fagforeningen havde, som nævnt ovenfor, mødt megen modstand på Kalø og havde ikke kunnet få godsets ledelse til at skrive overenskomst. Lønnen var dog steget alligevel for såvel faste som løse landarbejdere efter konflikten ophør i 1936. Under krigen steg Kaløarbejdernes løn også, og det er helt klart at, den store arbejdsplads lige i nærheden skabte nervøsitet hos godsets ledelse. Det var i for-

vejen svært for landbruget at skaffe tilstrækkelig med arbejdskraft. Desuden havde godsinspektøren højest sandsynligt hørt om dræningsmesterens problemer med arbejdskraften, for han arbejdede også som tørveforvalter for Kalø Gods. Hvordan kunne godset holde på sine arbejdere, når der var udsigt til at tjene væsentligt mere på kortere tid på flyvepladsen?

Godset forsøgte efter alt at dømme, at komme problemet med at holde på arbejderne i forkøbet, ved at give dem en klækkelig lønforhøjelse. Midt om vinteren i den sidste uge i januar 1944 steg daglønnen for de faste arbejdere fra 7,50 kr. til 9,00 kr. En stigning på hele 20%. Det skal tages i betragtning, at det var på den tid af året, hvor der var mindst at lave i landbruget, arbejdsdagen kortest, og lønnen derfor også lavere. Generelt var daglønnen steget med 0,50-1,00 kr. om dagen i hver af besættelsesårene. I høsttiden steg den yderligere 1 kr. På landsplan opererede man med tre lønsatser, nemlig for vinter, sommer og høst. På Kalø var der almindeligvis kun to satser for de faste arbejdere. En normalløn for den største del af året, og en højere høstløn i høsttiden. Til gengæld kunne der tjenes ekstra i roetiden, hvor de faste arbejdere også tyndede roer på akkord. Det kunne de lægge til den faste dagløn. I høsttiden var der ikke akkordarbejde. Her blev lønnen typisk sat op med 1 kr. om dagen. I 1944 blev der også lagt ekstra på høstlønnen. Den havde for de faste arbejdere været 8,50 kr. i 1943. I 1944 blev den sat op til 11 kr., en stigning på 29,4% i forhold til året før. For de løse arbejdere, som stort set kun kom på Kalø i høsttiden, steg lønnen fra 11,69 kr. i høsten 1943 til 17 kr. i høsten 1944. Det var den priskurant, DAF i Rønde havde annonceret i Adresseavisen Kalø Vig 13.7.1944. En stigning på 45,4 % i forhold til det foregående år. Det var lønforhøjelser ud over det almindelige. Den gennemsnitlige dagløn i høsten for løse mandlige arbejdere mellem 26 og 39 år var i Jylland 14,69 kr. De løse daglejere var kommet i en situation, hvor lønnen på Kalø lå 15,7% over gennemsnitslønnen i Jylland.⁵

Tabel 1.
Udviklingen i daglønnen på Kalø Gods i 1940'erne

ÅR	Normal	%-Ændring	Høst (1)	%-Ændring	Høst (2)	%-Ændring
1940	5,50	18,2	6,50	15,4	8,00	23,8
1941	6,50	7,7	7,50	6,7	9,90	10,1
1942	7,00	7,1	8,00	6,3	10,90	7,2
1943	7,50	20,0	8,50	29,4	11,69	45,4
1944	9,00	11,0	11,00	9,1	17,00	11,8
1945	10,00	10,0	12,00	18,8	19,00	2,6
1946	12,00	-	14,25	-	19,50	-
1947	12,00	8,3	14,25	8,8	19,50	-
1948 ¹	13,00	-	14,50	13,4	19,50	-4,0
1949	13,00		17,58		18,72	

Normalløn: Dagløn for de faste arbejdere på egen kost uden for høstsæsonen. Kun i sjældne tilfælde var der løse landarbejdere i den periode. De fik altid højere dagløn, end de faste arbejdere.

Høstløn 1: Dagløn i kr. for faste daglejere på egen kost.

Høstløn 2: Dagløn for løse daglejere på egen kost og logi.

Note 1.

I sommeren 1949 blev det ved forhandlinger bestemt, at DAF's overenskomst med Statens Jordlovsudvalg skulle gælde på Kalø med tilbagevirkende kraft fra 1.10.48. Det betød at de faste arbejdere på Kalø og fagforeningen i Rønne fik en efterbetaling på 2500 kr. Til gengæld var lønniveauet for de løse daglejere under krigen blevet så højt, at der var tale om en lønreduktion på 4%, da der kom overenskomst på Kalø.

Der er ikke landsdækkende, systematiske statistiske opgørelser over daglønnen for faste daglejere på egen kost i alle besættelsesårene. En opgørelse for 1943 viser en gennemsnitlig dagløn på 9,10 kr. på øerne, hvor den gennemgående var lavere end i Jylland.⁶ Det indikerer, at lønnen på Kalø inden anlæggelsen af flyvepladsen lå en del under niveauet andre steder. Det samme gør bevægelsen over lønforholdene i DAF's kongresprotokol for 1944, hvor daglønnen inkl. dyrtidstillæg var flg. i henhold til Maribooverenskomsten:

1941

	Faste daglejere	Løse daglejere
Sommer	7,75 kr.	8,75 kr.
Vinter	7,25 kr.	8,25 kr.

1944

	Faste daglejere	Løse daglejere
Sommer	9,75 kr.	10,75 kr.
Vinter	9,25 kr.	10,25 kr.

For andre grupper på arbejdsmarkedet steg lønnen også under besættelsen, men ikke tilnærmelsesvis som den gjorde for landarbejderne på Rønneegnen. For samtlige arbejdere under et var stigning på 6,1% fra 1943 til '44. Stigningen fra 1944 til '45 var på 7,7%. Det skal bemærkes at landbrugsarbejde som udgangspunkt var det dårligst betalte arbejde. Der var noget at indhente på lønniveauet i forhold til andet arbejdsmandsarbejde. Men alt andet lige var der tale om ganske store lønhøjelser på Kalø.

Den gennemsnitlige timefortjeneste for samtlige arbejdere under et var flg.⁷

1943	1,97 kr.
1944	2,09 kr.
1945	2,25 kr.

Hvordan den store arbejdsplads ved Tirstrup og lønstigningerne på Kalø påvirkede lønniveauet hos andre lokale arbejdsgivere, er usikkert, men i Arbejdsmændenes Fagblad 15.4. 1944 kan man i rubrikken "Siden Sidst" se, at der ved forhandling mellem DAF i Thorsager og Rønne og Thorsager-Bregnet kommune var nået enighed om, at der nu skulle betales entreprenøroverenskomstens timeløn for alt arbejde. Til overenskomstens lønninger skulle i øvrigt gives alle generelle løntillæg, som var gældende mellem Entreprenørforeningen og DAF. Den nye overenskomst skulle afløse den hidtidige, som havde indeholdt en særlig timeløn på 1,55 kr. for almindeligt kommunearbejde. Det er således sandsynligt, at kommunen var påvirket af konkurrencen om arbejdskraften og det højere lønniveau på flyvepladsen, og at andre arbejdsgivere også var det.

De gode indtjeningsmuligheder på flyvepladsen, fik ikke den faste stab af arbejdere til at forlade Kalø. Det samme gælder ifølge mundtlige kilder i Tåstrup og Feldballe også på Møllerup gods. Men entreprenørfirmaer som havde arbejder for værnemagten, måtte jo heller ikke antage arbejdere, som havde beskæftigelse inden for landbruget, eller som havde forladt deres beskæftigelse for at tage værnemagtsarbejde.

Kalø's arbejdsjournaler viser, at tre faste arbejdere forlod godset i 1940 og endnu en i 1941. Jf. nedenfor ved vi, at i hvert fald den ene fik arbejde i tørvemosen og kom på flyvepladsen i 1944. Fra april måned 1944 figurerede tre af de faste arbejdere kun på lønningslisten i arbejdsjournalen på enkelte halve dage. I sjældne tilfælde hele dage. De kom alle tilbage og var fast arbejdskraft fra slutningen af august. Den første kom den 9. august. Den sidste den 31. august.⁸ Måske arbejdede de på flyvepladsen, men blev afskediget i overensstemmelse med reglerne, da arbejdsanvisningskontoret fik kendskab til deres ansættelse på flyvepladsen. Vi ved det ikke bestemt. De kan også have arbejdet i tørvene eller andre steder.

De løse landarbejder var svære at få fat på i højsæsonen. Det fremgår af Kalø's arbejdsjournaler, at der i den travleste uge i høsten

1943 var 54 på lønningslisten, mens der i 1944 var 47. Hertil kommer 12 gymnasieløvere, som hver fik 6 kr. (der er ikke opgivet nogen arbejdstid for dem). Det kunne tyde på, at det denne sommer var svært at få den nødvendige voksne arbejdskraft. Hverken før eller siden figurerede der skole- eller gymnasielever i godsets arbejdsjournaler.

En af de faste arbejdere, Marinus Sejersen, som havde været på godset siden 1931, og trods forbudet mod at stå i fagforeningen, havde meldt sig ind i 1938, forlod i efteråret 1941 det faste arbejde på Kalø til fordel for en mere usikker tilværelse som løsarbejder. Det gav en højere løn at være løsarbejder. Til gengæld var der perioder af året, hvor det kunne være svært at finde arbejde.⁹

Under krigen var der mangel på brændsel, så der blev produceret tørv og gravet og sprængt rødder som aldrig før. Mange arbejdsmænd søgte den slags arbejde frem for at være i landbruget. Sejersen var i tørvemosen om sommeren. Om vinteren måtte han tage, hvad der bød sig, f.eks. tærskning eller møgkørsel. Han var en god arbejdskraft, og godset sendte bud efter ham, hvis der var arbejde og han gik ledig. Det gjorde han ikke, mens der blev anlagt flyveplads i Tirstrup. Alligevel tog han på Kalø i den travleste tid i høsten, selv om han tjente væsentligt mere på flyvepladsen. I en periode kunne han der tjene 300 kr. om ugen. En enkelt uge 364 kr. Det var næsten det tidobbelte af, hvad han kunne tjene på Kalø, da krigen begyndte. Det skal bemærkes, at det var under en sjakbajs fra Århus, som kendte alle fiduserne og kunne bilde tyskerne alt ind. De fik betaling for betydeligt mere, end de lavede.¹⁰ Marinus Sejersen vidste også, hvad han ville have for sit arbejde, når han var på Kalø. Han fik som de løse arbejdere, hvor vi om de fleste ved, at de stod i fagforeningen.

I høsten 1945, hvor krigen var forbi og den værste lokale konkurrence om arbejdskraften hørt op, fik de faste arbejdere 12 kr. om dagen i høsten, mens de løse arbejdere fik 19 kr. En forskel på 58,3%.

Det var ikke kun det forhøjede lønniveau,

Giv Pengene varig Værdi!

— køb et Maleri eller en god Radering. Vi har et stort Udvalg i virkelig fine Ting og viser Dem gerne, hvad vi har, uden Købetvang.

Esther Gammelgaard,

Fotograf,

Tlf. 35.

Rønde.

Tlf. 35.

Opfordrer den lokale fotograf til at penge, tjent ved arbejde på bl.a. flyvepladsen, skal placeres i investeringer? Annonce i Adresseavisen Kalø Vig 10. maj 1945. Gentages hver uge frem til sommerferien.

som kom arbejdsmændene til gode. Alene muligheden for at finde arbejde til normal løn i vintermånederne var af stor betydning. Arbejdsløsheden blandt arbejdsmændene i Danmark var, som det fremgår af tabel 3, kun 10,0% i januar 1944, hvor den i de foregående år havde været væsentlig højere.

Af tabel 2 fremgår det, arbejdsløsheden blandt alle forsikrede i landkommunerne i januar 1944 var helt nede på 8,5%. I landkommunerne i Østjylland var den en anelse lavere, nemlig 8,2%. 1944 blev det år, hvor arbejdsløsheden var den laveste i mange år. Hvor lav arbejdsløsheden var på Røndeegnen kan der ikke siges noget præcist om, men den har efter al sandsynlighed ikke været meget anderledes end i andre landkommuner. Den kan måske have været en smule mindre, fordi en af værnemagtens arbejdspladser lå i nærheden. I hvert fald havde dræningsmesteren så svært ved at skaffe den nødvendige arbejdskraft, at der blev skrevet om det i avisen. De store lønforhøjelser på Kalø og DAF's nye overenskomst med Thorsager-Bregnet kom-

Tabel 2.
Arbejdsløshedsprocenter for forsikrede i landkommunerne 1939-46

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
Januar	34,5	35,5	49,2	34,2	23,9	38,5	15,3	21,9
Juni	11,4	13,5	0,6	0,7	0,4	0,3	1,8	1,0
December	39,1	39,9	11,1	7,1	12,9	10,1	15,4	20,7
Hele året	20,5	24,4	2 -	9,1	5,1	3,4	6,5	6,4
Hele landet	18,4	35,6	-	9,1	6,3	4,6	8,2	4,7

Tallene er fra Statistisk Årbog 1940-48.

Ved udgangen af 1940 var der ved lov af 30. maj 1940 truffet aftale om arbejdsfordeling, som omfattede ca. 96.000 arbejdere. Den ugentlige nedsættelse af arbejdstiden andrager 1,1 mio. arbejdstimer eller gennemsnitlig 11,7 time pr. arbejder, og det ved arbejdsdelingen opnåede resultat kan udtrykkes derved, at der er opretholdt beskæftigelse, resp. tilvejebragt beskæftigelse for godt 23.000 arbejdere.

1. Der er ingen selvstændig opgørelse for landkommunerne 1939 og 1940. Tallene for de to år er den gennemsnitlige arbejdsløshed i provinsen.

2. Fra og med juni 1941 blev arbejdsløshedsprocenterne beregnet på et andet grundlag, så en direkte sammenligning med de tidligere måneder derfor ikke kan foretages.

3. En opgørelse i Statistiske Efterretninger 38. Årg. Nr. 8, 25. februar 1946 viser, at arbejdsløshedsprocenten for landkommunerne i Østjylland var 8,2%.

mune i 1944 peger i samme retning. Hvis der havde været arbejdsløse og dermed tilstrækkelig med arbejdskraft, ville arbejdsgiverne næppe have hævet lønniveauet.

Det var ikke kun arbejdsmændene, der havde økonomisk fordel af den store arbejdsplads. Den gav også det lokale erhvervsliv en økonomisk vækst. Hvor meget det var i Røn-

de kommune er usikkert, men af mandtals- og ansættelseslisterne fra Tirstrup-Fuglslev sogn fremgår det, at Tirstrup kro for 1943/44 var ansat til en indkomst på 1500 kr., 1944/45 til 3000 kr. og 1945/46 til 22.794 kr. Kroen havde selv ansat indkomsten til hhv. 1292 kr., 2082 kr. og 22.794 kr.

En slagter var i 1943/44 og 1944/45 ansat

Tabel 3.
Gennemsnitlige arbejdsløshedsprocenter for arbejdsmænd i hele landet

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
Januar	40,6	42,3	48,3	32,3	21,9	10,0	13,9	22,1
Juni	15,2	15,0	12,7	1,9	1,6	1,4	8,2	2,5
December	45,6	48,6	15,0	9,7	13,7	10,8	17,4	18,5
Hele året	25,5	29,4	-	10,8	6,7	4,8	10,7	7,9

Tallene er fra Statistisk Årbog 1940-47.

1. Fra og med juni 1941 er arbejdsløshedsprocenterne beregnet på et nyt grundlag, og en direkte sammenligning med tallene fra tidligere måneder kan derfor ikke foretages.

til en indkomst på 7000. Han havde selvangivet 3966 kr. For 1945/46 var han ansat til 8000 kr., hvor han selv havde angivet indkomsten til at være 6984 kr.

En købmand var i 1943/44 og 1944/45 sat til en indkomst på 3300 kr., hvor han selv havde oplyst 2495 kr. I 1945/46 var skatteyder og ligningsmyndighed enige om en indkomst på 3893 kr.

En bagermester og skattevæsenet var enige om indkomsten for de tre år. 1943/44 4671 kr., 1944/45 9965 kr. og 1945/46 12.330 kr.

Mange andre, end de her nævnte, havde indkomstfremgang i Tirstrup by. Selv om der ikke længere er skriftlig dokumentation for indkomstforholdene i Rønde kommune under besættelsen, er der på baggrund af beretninger fra 1944 ikke tvivl om, at der har været indkomstforøgelse hos andre end arbejdsmændene. Det var ikke kun i Tåstrup og Feldballe, der var en forøgelse af indbyggertallet. I Rønde var såvel hotel som vandrehjem og højskole beslaglagt af tyskerne til indkvartering af dels egne folk, dels danske arbejdere som kom langvejs fra til værnemagtsarbejder. Flyvepladsen gav således øgede indtægter ikke blot for arbejdsmændene, men også for store dele af erhvervslivet.

Alt tyder på at arbejdsmændene ikke blev fordømt i deres lokalsamfund, fordi de arbejdede for værnemagten. Det kan der være flere årsager til. I Tåstrup og Feldballe var der mange, som på den ene eller anden måde tjente penge på flyvepladsen, enten som arbejdsmand med skovlen, som kusk, eller som indehaver af indtil flere spand heste. Desuden var der for mange arbejdsmænd ikke andet arbejde at få i perioder af året, og var man arbejdsløs blev kassen smækket i, hvis der var arbejde at få på værnemagts arbejdspladser. Der kunne dog være nogle ind imellem, som mente, at arbejdsmændene kunne tage arbejde i tørvemosen i stedet for. Det var ikke altid løsningen, for det var eftertragtet arbejde, som var bedre lønnet end landbrugsarbejde. Flere arbejdsmænd blev mødt med besked om, at der ikke var behov for flere arbejdere der. Det kan således slås fast, at det fik en ikke

uvæsentlig betydning for arbejdsmændene og store dele af lokalsamfundet, at der kom en ny stor arbejdsplads på egnen. Der var arbejde til arbejdsmændene i vintermånederne, hvor mange ellers ville have været nødt til at leve af arbejdsløshedsunderstøttelse. Lønnen på flyvepladsen var desuden højere, end andre steder, og for såvel faste som løse landarbejdere på Kalø steg lønnen mærkbart. Det gjorde den sandsynligvis også andre steder. Endelig synes erhvervslivet også at have haft en økonomisk fordel af den tyske arbejdsplads.

Arbejdsmænd beretter om arbejdet på Tirstrup flyveplads 1944-45

Arbejdsmænd som selv arbejdede på flyvepladsen i 1944 og boede på Røndeegnen, kan med deres erindringer bl.a. give et indtryk af arbejdet, indkomst- og arbejdsforhold, og hvordan den store arbejdsplads påvirkede dem og lokalsamfundet.

“Jeg tjente først som karl på en gård i nærheden. Så ville jeg gerne tjene nogle flere penge. Derfor tog jeg i tørvemosen. Der var jeg kun om foråret. Det var jo sæsonarbejde. Det var akkordarbejde, og lønnen var bedre end i landbruget, men det gik ikke særlig godt i tørvemosen, så vi blev kede af at være der. Så var det nemmere at rejse ud på flyvepladsen. Jeg fik arbejde som kusk for en forretningsdrivende her i byen, som kørte med hestevogne derude. Han havde fire spand heste kørende på flyvepladsen. Hen på sommeren købte jeg selv et spand heste og en kassevogn på jernhjul. Vi lavede flyverskjul og kørte jord rundt på forhøjningerne. Jeg kørte også med græstørv, som skulle lægges på betonbunkerne for at skjule dem. Vi hentede tørvene på engene til de gårde, tyskerne havde beslaglagt i Stabrand. Der blev græstørvene skrællet af, så vi kunne køre dem ind til bunkerne.

Der var fastsat en pris pr. læs, vi kørte. Vi fik vores penge på kørselskontoret i Tirstrup, men vi kunne godt snyde lidt, og skrive nogle flere læs på, end vi havde kørt. Der var en

vognmand fra Mols, som havde opstaldet heste her i byen, som sagde: "Når du nu får dine køresedler, kom så lige her med dem". Så skrev han noget mere på. Det kendte han alt om. På den måde fik jeg mange penge ud over dem, jeg havde arbejdet for. Den slags var der meget af her. Det gik ganske udmærket. Det hørte vi aldrig noget til. Men der var én, som havde kørt i mit navn. Det kom frem mod slutningen, hvor der lå et hold køresedler fra mig og et fra en anden mand i mit navn. Det var helt galt. Jeg kom til forhør på Oliemøllen i Århus, hvor tyskerne havde kontor i kælderen. Det var danskere, som forhørte os. Der skete mig ikke noget, og jeg kom ikke af med penge, men de kunne ikke finde manden. Jeg slap sådan set nådigt.

Vi fik også tit timeløn. Engang blev vi sendt til Trustrup for at hente træ fra nogle banevogne. Vi var en 15-20 hestevogne efter hinanden. Vi skulle køre træet ud på flyvepladsen, hvor de skulle bruge det til brænde. Ja, det vil sige, at på vejen hjem læssede vi lidt af og smed i grøften for ikke at have så meget at køre med. Så kunne de, som boede langs vejen, samle det op. På den måde kunne vi hjælpe hinanden. De manglede også træ. Det var så lidt, vi kunne få tildelt af træ pr. hus. Sådan var der meget. Når folk i byen manglede et par sække cement, skulle vi lige tage et par sække med hjem. De kunne næsten ikke købe noget. Det kunne vi sagtens klare. Vi skulle jo have noget at sidde på. Så smed vi to sække i bunden. Det var vores sæde. Det lagde tyskerne ikke mærke til. Det skete mange gange. Engang havde tyskerne været ved at stakke hø på en mark. Der var en, som sagde, at vi skulle have et læs hø med hjem. Forke og det hele stod der. Vi læssede vognen til med hø og kørte igennem vagten med den. Det gik også udmærket. Sådan blev der lavet mange numre. Jeg ved ikke rigtig, hvordan det kunne lade sig gøre med det hø. Ham der skulle have det med hjem, var lidt af en fidusmager. Måske har han givet de tyskere, som stakkede høet, noget for det. De havde lige gået og stakket det om eftermiddagen, og så tog vi det med hjem.

Da arbejdet på flyvepladsen stoppede, stil-

lede vi flygtningelejre op i området. De baraker, tyskerne havde haft rundt om i skoven, blev samlet sammen og sat op til tyske flygtninge tre steder.

Jeg var også med til at støbe bunkere i Stabrand og ved Tirstrup. Vi arbejdede i døgn-drift. Vi kørte i to timer og hvilede i to timer i bunkeren. Det gik helt godt med at arbejde på den måde.

Flyvepladsen blev til dels færdig. I vinteren 1944-45 kom englænderne og bombede. Dengang havde tyskerne "dobbelte" flyvere med sprængstof i. Der stod en lille flyver oven på en stor. Den store var fyldt med sprængstof. Når de skulle ramme målet, udløste de den lille, og fløj videre med den. Flyene stod på startbanen, og skulle have været sendt af sted, men englænderne bombede dem, inden de blev brugt. Vi kørte for enden af startbanerne den dag, og selv om vi var langt fra eksplosionsstedet, var vi nær røget med. Vi blev løftet fra jorden af trykket fra sprængningen. Jeg stoppede omgående og kørte hjem til middag. Det var der også mange andre, som gjorde. Vi ville ikke være på flyvepladsen mere. Så var det, jeg kom til at flytte barakkerne til flygtningene. Ved det arbejde kunne vi med en times overarbejde have 100 kr. om ugen på ren timeløn. Det var ret godt dengang.

Der boede mange tyskere her i byen, og en del huse og bygninger var beslaglagt. Der kom mange lastbiler fra Århus, Randers og Grenå med arbejdere til flyvepladsen. Der var også mange som havde opstaldet heste i byen og selv boede på et værelse. Det gav en ekstra indtægt til mange mennesker.

Der blev spillet meget på sekseren (hasardspil). Det foregik både i forsamlingshuset om aftenen og rigtig meget på flyvepladsen om dagen. Der var også sortbørshandel. Vi handlede med vores rationeringsmærker. Sukkermærker blev byttet for smørmærker. Vi lavede så lidt som muligt for at irritere tyskerne, men det var nu ikke fordi de jagede på os. Der var ikke sabotage på flyvepladsen. Det gik stille og roligt.

Vi blev ikke set ned på, fordi vi arbejdede for tyskerne. Det gjorde de fleste jo. Vi var også tvunget til det, for gik vi til fagforenin-

Tørvearbejdere ved Thorsager 1944. Tørvearbejde var bedre lønnet end landbrugsarbejde. Nogle af arbejderne på flyvepladsen, hvor lønnen var endnu højere. (Rønne Egnsarkiv).

gen, og der var arbejde på flyvepladsen, blev vi sendt der ud. Vi var jo nødt til at arbejde. Vi skulle jo have noget at leve af. Ingen blev så vidt jeg ved retsforfulgt efter krigen. Så kunne de også have fået travlt.

Efter krigen startede jeg selv træskoforretning. Men det blev jeg nu ked af efter nogle år. Så blev jeg arbejdsmand ved planteskole og landbrug.”

En anden arbejdsmand arbejdede i en kort periode på flyvepladsen. Han fortæller:

“Jeg havde arbejdet med stød og i tørvene i 1943, men gik arbejdsløs i januar 1944. Som så mange andre gennede fagforeningen mig ud på flyvepladsen.

Vi væltede træer på akkord, hele pladsen skulle jo planeres. Problemet var, at akkorden

Arbejdsmændene arbejdede i kortere eller længere tid på

var virkelig god – så god at sjakbejdsen var nødt til at få os til at holde op at arbejde efter middag for ikke at få vrøvl med priskontrollen og risikere at akkorderne blev forringede. Så gemte vi os et sted. De få, der kunne holde ud til at gå og tjatte med redskaberne og lade, som om de bestilte noget, gjorde det. Vi andre fandt bedre måder at få tiden til at gå på. Vi havde også den aftale med vores sjakbejds, at

hver af os skulle tage en uofficiel fridag pr. uge. ... Det var en fuldstændig utrolig tid. Der var jo det store problem, at når folk kunne tjene så meget ude på flyvepladsen, så blev det meget vanskeligt for landmændene at få arbejdskraft. Da jeg havde været derude i tre måneder, blev jeg og alle de andre ugifte fyret, mit firma mente, at familieforsørgerne havde mest brug for pengene. En anden grund var måske, at tiden nærmede sig, hvor landmændene havde brug for arbejdskraft.

På grund af de gode indtjeningsmuligheder på flyvepladsen blev daglønningerne i landbruget også højere. Det blev vanskeligt at få folk til at gå for priskuranten (overenskomsten) – landmændene var simpelt hen nødt til at følge med, ellers ville ingen arbejde for dem...

Jeg kender en, der for at komme væk fra en landmand var mærkværdigt fummelfingret, forken "knækkede" for ham mere end en gang, indtil landmanden blev træt af det hele og satte ham på porten. Så endelig kunne han komme i tørvne eller på flyvepladsen. Der var også det, at arbejdstiden i landbruget var 9 timer om dagen, mens den ved tilskudsarbejder og på flyvepladsen var højest 8 timer dagligt. Egentlig var det til landmændenes fordel, at der ikke blev arbejdet alt for hårdt ude på flyvepladsen. Ellers ville lønningerne overalt være blevet jobbede op, så ingen landmand kunne få råd til at holde folk til noget.

For mig blev det kun til de tre måneder på flyvepladsen, men det blev også en oplevelse, jeg sent skal glemme. Senere kom jeg i tørvne, og om vinteren tog jeg tørv op ..."¹¹

En tredje arbejdsmand fortæller også, at han var arbejdsløs, da tyskerne begyndte arbejdet med at anlægge flyvepladsen i Tirstrup. "Vi var en del arbejdsløse, som fik en vognmand til at køre os derud. Han skulle have 5 kr. om ugen. Det var ikke de store penge, os med skovlen kunne tjene på flyvepladsen. Der er nogen som siger, vi tjente styrtende med penge. Det gjorde vi ikke. Vi fik løn efter entreprenøroverenskomsten. Den gav 1,10 kr. for den slags arbejde, men vi ville jo have det

hele med, så vi fik akkordafsnæv og skurpenge. Alt i alt blev det til 65 kr. om ugen.

Vi var mange folk på flyvepladsen og der var mange hestekøretøjer og lastbiler. Der var ikke en stald her omkring flyvepladsen, uden den var besat med heste, for der var jo nogen som kom langvejs fra, som havde opstaldet heste. Det var i både stalde og skure, og hvad der ellers kunne bruges til det. Der er nogen som siger, vi var 1500 på pladsen. Det tør jeg hverken af- eller bekræfte, men vi var mange.

Der går rygter om, at der var sukker i betonen. Det er noget forfærdeligt sludder. Der var ingen af os, som havde for meget sukker. Det var jo rationeret. Der var heller ingen mulighed for at få så meget sukker i grus eller beton. Men med hensyn til den dårlige beton, så var det dårligt udført arbejde. Gruset var også af dårlig kvalitet, og jeg kan tænke mig, at eftersom der altid har været lyng, hvor de tog det, kunne det godt være humussyre, som var skyld i skaderne.”

Priskontrol

De forbedrede indtjeningsmuligheder for arbejdsmændene, især landbrugsarbejderne, var et fremskridt, men såvel regering som fagbevægelse var alvorligt bekymrede for, at lønniveauet på værnemagtens arbejdspladser skulle sprede sig til resten af samfundet og medvirke til en ukontrollerbar inflation, som kunne forværre landets økonomiske situationen efter krigens afslutning.

Allerede i 1940 og 1942 var der vedtaget love, som skulle sikre kontrol med arbejdsgivernes fortjenester. I marts 1943 blev der vedtaget en lov om “Pris- og lønkontrol med visse Arbejder for udenlandsk Regning”. Aflønning skulle ifølge loven ske efter de kollektive overenskomster på de pågældende områder. Men der var elastik i loven, for hvis arbejdet var “af simple eller vanskeligere Art end forudsat i Priskuranter o. lign., maa Akkordpriserne afpasses under Hensyntagen hertil”. Desuden kunne der ydes tillæg for udearbejde under hensyn til afstanden mellem hjem og arbejdsplads. Viste det sig ved kontrollen, at der

var udbetalt for megen løn i forhold til reglerne, skulle den skyldige arbejdsgiver indbetale beløbet til Danmarks Nationalbank til kredit for den pågældende udenlandske konto.¹²

Lønstigningerne på Rønedeegnen viser, at der var problemer med at kontrollere priser og lønninger. Josef Levinson fortæller endog om, hvordan man på flyvepladsen søgte at undgå problemer med priskontrollen. DsF korrespondance og cirkulærer samt DsF's protokol viser, at det ikke kun var et lokalt problem. Der blev brugt mange kneb for at omgå lønkontrollen. Desuden blev loven om pris- og lønkontrol tolket elastisk hvad angår aflønning i forhold til arbejdets art. I DsF havde man til december 1943 haft det standpunkt, at fortjenesten ved arbejde for tyskerne skulle ligge lidt over den sædvanlige fortjeneste ved lignende arbejde. Fremover ville man som udgangspunkt for prisfastsættelsen tage den sædvanlige fortjeneste, som kunne opnås for arbejde for tyskerne. Referater fra møder i DsF's forretningsudvalg viser, at dele af fagbevægelsen mente, at DAF bestræbte sig på at presse lønningerne i vejret, hvilket sprængte enhver priskontrol. Det søgte DAF at tilbagevise. Men lønniveauet var stigende, og allerede i december 1943 lå fortjenesten ved værnemagtsarbejde højere, end før lønkontrollens gennemførelse. Det var en farlig udvikling for fagbevægelsen, mente nogle, og embedsmændene fralagde sig ansvaret for udviklingen og skød det over på DsF, som ville komme til at stå til regnskab ved opgøret efter krigen. Men DsF henviste til, at hvis ikke den fornødne arbejdskraft kunne fremskaffes, kunne der blive tale om tvangsudskrivning.¹³

De høje lønninger på værnemagtens arbejdsplads i Tirstrup, og efter DsF's beivring mht. til løn- og priskontrol på værnemagtens arbejdspladser at dømme også andre steder, gav anledning til bekymring og diskussioner i fagbevægelsen. Der var ikke enighed om, hvor meget der måtte betales for arbejde for værnemagten, og hvilken betydning, det ville få efter krigen. Men et højere lønniveau på de tyske arbejdspladser kunne øge tilskyndelsen til, at arbejdsmændene tog den slags arbejde

frivilligt, så fagbevægelsen kunne undgå at medvirke til tvangsudskrivning af arbejdere til værnemagtens arbejdspladser, hvis tyskerne ikke fik den arbejdskraft, de krævede.

Regeringens og fagbevægelsens rolle ved værnemagtsarbejder

Kort efter tyskernes besættelse af Danmark blev der stillet krav om dansk arbejdskraft til tyske arbejder. Det blev fra tysk side stillet som en absolut betingelse for at levere Danmark 3 mio. tons kul og 1 mio. tons koks, at der blev sendt det antal danske arbejdere til Tyskland, som var nødvendige for at fremskaffe de aftalte mængder. Det var lykkedes at få en aftale om, at danske arbejdere ikke skulle beskæftiges i kulminer eller brunkulslejre, men på anden måde frigøre tyske arbejdere, som så skulle indsættes i kulproduktionen. Beretninger fra arbejdspladser i Tyskland viser, at virkeligheden blev anderledes, men den del af historien er ikke relevant her. Den absolutte betingelse om brændsel for arbejdskraft viser blot, hvilke alternativer regering og fagbevægelse havde, når det tages i betragtning at forsyningen fra England blev reduceret pga. krigen.

Allerede d. 25. maj udsendte DsF på den baggrund et cirkulære, hvori der stod:

“DsF har for sit Vedkommende indvilget i at orientere de tilsluttede Forbund og vi skal saaledes henstille til Forbundene at drage Om-sorg for, at Udvandringschefens Cirkulære omgående tilstilles samtlige Afdelinger, An-visningskontorer og Kontrolsteder.”¹⁴

Ordlyden tyder på, at DsF ikke var særlig begejstret for at medvirke til at sende arbejdere til Tyskland, men gjorde det, fordi de vurderede, at de reelt ikke havde noget valg. I oktober blev der stillet krav om flere danske arbejdere til Tyskland. Denne gang 1000 som skulle i kulminerne. Da der kun ønskedes organiserede arbejdere mellem 20 og 40 år, skulle DsF igen medvirke.

I december 1941 truede tyskerne med at reducere leverancerne, med mindre der blev

fundet det fornødne antal frivillige danske arbejdere. DsF anså situationen som værende alvorlig for brændselssituationen. Man rettede derfor en indtrængende henstilling til forbundene om ved opslag på kontrolsteder og arbejdsanvisningskontorer at virke for, at flest mulige kunne sendes til Tyskland.¹⁵

Fagbevægelsen blev stadig mere afvisende over for den tyske værnemagt. Det viste sig særlig tydeligt efter den 29. august 1943, hvor den danske regering blev afsat. I november 1943 stillede tyskerne krav om arbejdskraft til tyske værnemagtsarbejder i Jylland. Man havde i fagbevægelsen igen håbet, den kunne skaffes ad frivillighedens vej, men kun 2000 havde meldt sig ved årsskiftet 1943/44. Heraf kom 1000 fra andre værnemagtsarbejder. I DsF blev der talt der om risiko for tvangsudskrivning. Der er tegn på, at DsF så meget alvorligt på en situation, hvor det kunne blive nødvendigt at tvinge danske arbejdere til at arbejde for tyskerne, men man var klar over, at den situation var svær at undgå. Arbejdet på de tyske arbejdspladser gik ikke så hurtigt, som værnemagten ønskede. Dels fik tyskerne ikke de arbejdere, der var brug for, dels havde de, som kom, ikke videre travlt med at gøre arbejdet færdigt.¹⁶

I sommeren 1944 ville tyskerne indføre tyske arbejdsbetingelser ved værnemagtsarbejder, og der var forhandlinger mellem de tyske myndigheder og arbejds- og udenrigsministeriet (embedsmandsstyret). Planerne mødte kraftig modstand i såvel regering som fagbevægelse, og ministeriernes repræsentanter havde meddelt tyskerne, at de planlagte foranstaltninger ville stride imod de gældende overenskomster og regler inden for det danske arbejdsliv. Tyskerne ønskede at vide, hvor det var tilfældet, og meddelte derefter, at der ville komme et nyt forslag. Uanset dette, var fagbevægelsen stadig imod indførelse af tyske regler, og fastholdt at fagretlige regler og danske arbejdsbetingelser og overenskomster fortsat skulle være gældende, og at hovedvægten skulle lægges på kontrol med priserne. Den 17.11.44. var de tyske arbejdsbetingelser alligevel trådt i kraft. De tidligere standpunkter blev fastholdt,

og der blev gjort opmærksom på, at en gennemførelse af de tyske retningslinier ville kunne skabe uro og forvirring, som Dansk Arbejdsgiverforening (DA) og DsF ikke kunne tage ansvaret for.

På et forretningsudvalgsmøde i DsF d. 20. oktober 1944 kom der en henstilling fra Dansk Tømrerforbund om bibeholdelse af arbejdskraften :

“Med Henblik paa de fra tysk Side foretagne Razziaer bedes man overveje Muligheden for en Henvendelse til saavel offentlige som private Arbejdsgivere om i videst muligt Omfang at undgaa Afskedigelse.”

Ved at undlade afskedigelse kunne man hindre, at arbejdsløse blev tvangsudskrevet til værnemagtens arbejdspladser. DsF's kontor støttede tømrerforbundets forslag og anbefalede, at der blev rettet henvendelse til stat, kommuner og private arbejdsgivere. Det vedtog DsF's forretningsudvalg uden diskussion.

I november 1944 var DsF til møder i Arbejdsministeriet pga. henvendelse fra tyskerne om at få anvist ca. 9000 arbejdere til befæstningsarbejder i Jylland. Både DA og DsF udtalte, at der ikke kunne forventes dansk medvirken. Det standpunkt blev tiltrådt af de danske myndigheder og meddelt tyskerne. Sagen syntes herefter at være stillet i bero, idet tyskerne ikke foretog sig yderligere i sagen.¹⁷

Fagbevægelsen medvirkede således til at skaffe tyskerne den arbejdskraft, de stillede krav om. Stillet over for betingelsen om kul for arbejdskraft og den tyske krigsmagt var der næppe noget andet valg. DsF ville nødig tvinge nogen til at arbejde for værnemagten, og bestræbte sig derfor på at få arbejderne til at melde sig frivilligt, hver gang tyskerne kom med nye krav.

DsF medvirkede i et vist omfang til at føre pris- og lønkontrol ved værnemagtsarbejder, idet de var repræsenteret i det udvalg, som skulle behandle sager i henhold til loven om pris- og lønkontrol. Desuden beskæftigede DsF sig en del med problemerne om priser og

lønninger på tyske arbejdspladser på egne møder. Fagbevægelsen var i et dilemma. På den ene side skulle man sikre medlemmerne ordentlige løn- og arbejdsvilkår, og man var klar over, at en højere løn på værnemagtens arbejdspladser kunne motivere arbejderne til frivilligt at tage arbejde der. På den anden side skulle fagbevægelsen medvirke til at loven om pris- og lønkontrol blev overholdt, hvilket voldte alvorlige problemer. Der var tolkningsmuligheder i loven, og der blev ved pris- og lønfastsættelsen regnet med en ulempefaktor, som også DsF accepterede i et vist omfang.

Også i fagbevægelsen voksede modstanden mod tyskerne i løbet af krigen. DsF argumenterede imod indførelsen af tyske arbejdsbetingelse og fralagde sig sammen med DA ansvaret for de implikationer, de kunne medføre. Og da værnemagten igen i november 1944 stillede krav om yderligere 9000 arbejdere, meddelte DsF og DA at der ikke kunne forventes dansk medvirken til det. Hertil kommer, at der i DsF blev gjort et bevidst forsøg på at undgå, at arbejderne på danske arbejdspladser blev arbejdsløse, så de af den grund kunne tvinges til værnemagtens arbejdspladser.

Flyvepladsens betydning for arbejdsmændene

Arbejdsmændene og deres fagforeninger på Rønneegnen mødte som alle andre steder modstand hos de lokale arbejdsgivere. Selv om det ikke lykkedes at få overenskomst med Kalø efter konflikten i 1935-36, steg lønnen alligevel for såvel faste som løse daglejere. Men der var stadig ikke nævneværdig konkurrence om arbejdskraften, som kunne få arbejdsgiverne til at betale en ordentlig løn for landbrugsarbejde.

Først da tyskerne påbegyndte arbejdet med at anlægge Tirstrup Flyveplads, skete der noget. Der blev som hverken før eller siden konkurrence om arbejdskraften. En dræningsmester, som ellers havde 60 mand beskæftiget, stod pludselig uden arbejdskraft, fordi arbejdsmændene var taget på flyvepladsen, og de faste daglejere på Kalø fik i slutningen af

januar 1944 en stor lønstigning. Hertil kom lønforhøjelsen på 29,4% og 45,4% for hhv. faste og løse daglejere i høsten 1944. Lønstigningerne viser klart, at teorien om at udbud og efterspørgsel fastsætter prisen også holder i virkelighedens verden. Det samme gælder stagnationen i lønudviklingen umiddelbart efter krigen. Men på længere sigt fik flyvepladsen alligevel betydning for lønniveauet på Kalø, for da der endelig kom overenskomst, var der højere løn for de løse arbejdere på Kalø, end den overenskomsten foreskrev. De havde endelig opnået en god løn for landarbejde. Da der kom overenskomst til Kalø, måtte de acceptere en lønreduktion.

Arbejds mændenes beretninger fra flyvepladsen tyder også på, at arbejdet der ikke var så hårdt, som i landbruget. I hvert fald var akkorden for nogle arbejdsmænds vedkommende så god, at de måtte nedsætte tempoet og holde helt fri for ikke at få problemer med pris kontrollen. Også de som havde et eller flere spand heste kørende for tyskerne tjente godt, om end en del af lønnen kom fra "pyntede" køresedler.

På flyvepladsen var der materialer af enhver art, som der ellers var mangel på i samfundet. Det kunne nogle af arbejdsmændene ikke stå for. De organiserede i mange tilfælde forskellige materialer, som kom lokalbefolkningen til gode. Det var tyveri, men sådan så arbejdsmændene ikke på det. De gjorde det ikke for egen vindings skyld, men for at hjælpe den mand, som stod og manglede cement eller noget andet.

Man kunne have forventet, at de, som arbejdede på værnemagtens arbejdsplads, blev fordømt i lokalsamfundet, men det var ikke tilfældet. Enkelte fandt det forkasteligt, at arbejde på flyvepladsen, men der var udbredt forståelse for de, som gjorde det. I den sammenhæng skal det bemærkes, at der var mange som arbejdede på flyvepladsen eller på anden måde tjente penge på, at der var en stor arbejdsplads i nærheden. Arbejds mændene som arbejdede på flyvepladsen, bemærkede ikke negative holdninger.

Den afledte økonomiske effekt af flyve-

pladsen er usikker, da der for Rønne kommune ikke længere eksisterer indkomst- og formueansættelser for den aktuelle periode. Men en vis betydning har den store arbejdsplads haft for såvel de lokale borgere som for forretningslivet, især i landsbyerne Tåstrup og Feldballe, som ligger lige op til flyvepladsen, og hvor mange tjente penge på opstaldede heste og logerende. Og de nye indbyggere havde deres rationeringskort med. Det betød øget omsætning i forretningerne. Mandtals- og ansættelseslisterne i Tirstrup-Fuglslev sogn for besættelsesårene viser tydeligt en afledt økonomisk effekt af den store arbejdsplads.

Nogle arbejdsmænd måtte tage arbejde på flyvepladsen, fordi der ikke var andet at få, og fordi de ikke kunne få understøttelse, hvis de nægtede. Men mange gjorde det frivilligt. Der var arbejde nok og til en bedre løn, end de kunne få andre steder. Desuden stillede værnemagten krav om dansk arbejdskraft til sine arbejder. Såvel regering som fagbevægelse måtte medvirke til at skaffe den nødvendige arbejdskraft, men man ville helst, det kunne ske ad frivillighedens vej.

Der var stor arbejdsløshed i krigens første år. Regering og fagbevægelse så også de tyske arbejder som en mulighed for at få reduceret arbejdsløsheden. Arbejdsløshedsstatistikkerne fra besættelsesårene viser da også en stadig lavere arbejdsløshed i løbet af besættelsesårene. Lavest var den i 1944, hvor der blev iværksat mange befæstningsarbejder og anlagt flyvepladser. Selv om tyskerne efterlod en krigsgæld på ca. 8 mia. kr., undgik samfundet i første omgang at betale understøttelse til de, som var beskæftiget på værnemagtens arbejdspladser. Og arbejdsmændene fik god løn i stedet for lav arbejdsløshedsunderstøttelse.

Når der ses bort fra den frygt og de negative psykiske virkninger, en krig har på befolkningen, gav flyvepladsen de lokale arbejders levestandard et løft. Såvel de som arbejdede på flyvepladsen, som de, der havde arbejde andre steder, fik højere løn som følge af konkurrencen om arbejdskraften. Desuden var arbejdsmændene, mens flyvepladsen blev anlagt, ikke ramt af arbejdsløshed i samme om-

fang som normalt. Endvidere havde andre dele af befolkningen en økonomisk fordel af værnemagtens arbejdsplads. Det gjaldt borgere som havde opstaldet heste og havde logerende, og det har haft betydning for omegnens erhvervsliv, såvel for håndværkere som for handlende og andre forretningsfolk.

Den store arbejdsplads tyskerne etablerede i 1944 til stor gene for de, som måtte afstå jord og ejendom, fik stor betydning for såvel arbejdsmænd som for hele befolkningen på Rønedejgen og hele Djursland. Der kom en ny stor arbejdsplads, som gav direkte og indirekte varig og midlertidig beskæftigelse til en del af lokalbefolkningen.

Efter krigen

Den tyske værnemagt havde skabt en arbejdsplads for mange mennesker i besættelsens sidste år. De måtte efter krigen igen finde beskæftigelse andre steder. Mange blev arbejdsløse og var igen overladt til skiftende arbejdspladser alt efter sæsonen. Arbejdsløsheden steg efter i gennemsnit for landkommunerne at have været helt nede på 3,4% i 1944 til at være 6,5% for 1945. Men efterhånden gav genopbygningen og Marshallhjælpen en økonomisk vækst, som betød nye beskæftigelsesmuligheder for arbejdsmændene. De blev bedre i stand til at få varig beskæftigelse, selv om årstiden stadig betød meget for beskæftigelsesmulighederne. Flere fra egnen begyndte at pendle til især Århus til de store entreprenørarbejdspladser, hvor de fik arbejde som murerarbejdspladser eller jord- og betonarbejdere. Men flyvepladsen blev liggende og har siden været en stor arbejdsplads for de omkringliggende kommuner. Både for arbejdsmænd og andre grupper på arbejdsmarkedet. Forbedringerne af start- og landingsbanerne i begyndelsen af 1950'erne og senere udvidelser og ændringer har givet mange midlertidig beskæftigelse, men der blev også mange faste arbejdspladser på flyvepladsen. Der blev efter krigen militær flyvestation i Tirstrup, og den 16. september 1946 blev den også åbnet som civil lufthavn for Århus, Randers, Grenå og

Ebeltoft. Århus byråd havde allerede i 1936 diskuteret, hvor en lufthavn skulle ligge. Områder i byens nærhed havde været diskuteret, men det blev tyskerne, som kom til at afgøre placeringen. Allerede i 1945-46 lød argumenterne imod at anvende Tirstrup som civil lufthavn, at afstanden fra især Århus var for stor. Og det er bl.a. det argument, der i dag bruges for at bygge ny lufthavn nærmere Århus. På den anden side har den beskæftigelsesmæssige betydning af Tirstrup Flyveplads, -civil som militær, stor betydning for de omkringliggende kommuner. Var de lokale myndigheder og civilbefolkningen imod placeringen i 1944, hører man i dag ingen, som ønsker at noget ændres i Tirstrup. Mange indser det rimelige i, at der i fredstid ikke er behov alle militære anlæg i Danmark, men den beskæftigelsesmæssige betydning for området er for mange vigtigere. Kan man ikke nedlægge en flyvestation et andet sted?

Af en rapport fra udvalget for bevarelse af flyvestation Tirstrup fremgår det, at Flyvestation Tirstrup og Århus Lufthavn er Rønede og Midtdjurs kommuners største arbejdsplads. Dertil kommer den afledte effekt, flyvepladsen har på det lokale erhvervs- og handelsliv. Flyvestationen bruger ifølge rapporten ca. 4 mio. kr. til lokale håndværkere til forskellige bygge- og anlægsarbejder. Kommunerne vil ved en nedlæggelse miste arbejdspladser og skatteydere. I mange tilfælde vil en ægtefælle også flytte med ved afskedigelse eller forflyttelse.

En opgørelse over de ansattes bopælskommune viser, at de fleste kommer fra Rønede kommune, nemlig 27, mens der fra Århus, Ebeltoft, Midtdjurs og Grenå kommuner kommer hhv. 25, 24, 22 og 20. I følge rapporten er der beskæftiget i alt 160 på Flyvestationen.

Beslutningen om afviklingen af Flyvestation Tirstrup er truffet. En del af de militære arbejdspladser er konverteret til civile, fordi Århus Lufthavn ikke kan fungere uden en del af flyvestationens tjenester og beredskab. Men kampen for at bevare den civile Århus Lufthavn fortsætter. Af hensyn til miljøet, den lokale beskæftigelse og dens betydning for de omkringliggende kommuner.

Noter

1. Arbejdsmænd på Rønedeegnen s. 40.
2. Arbejdsmænd på Rønedeegnen s. 70.
3. Notat i DsF's arkiv 26.11. 1943.
4. Demokraten 18.12.1943 og 31.12.1943, rundskrivelse fra beskæftigelsescentralen på forsiden af Adresseavisen Kalø Vig 10. februar 1944.
5. Høstløn for løse mandlige daglejere fremgår af Statistiske Efterretninger 37. Årg. Nr. 8, 6 marts 1945, side 59.
6. Statistiske Efterretninger 36. Årg. Nr. 42, 5. okt. 1944 og Nr. 48, 29. november 1944.
7. Statistisk Årbog 1944-46.
8. Kalø Gods Arkiv G307 nr. 51, 51A-E.
9. Marinus Sejersen i Folk og Liv på Rønedeegnen 5.
10. Marinus Sejersen i Folk og Liv på Rønedeegnen 7.
11. Josef Levinson i Folk og Liv på Rønedeegnen 7. Gentaget i interview til denne artikel. Her citeret fra "Folk og Liv"
12. Forslag til Lov om Pris- og Lønkontrol med visse Arbejder for udenlandsk Regning, Rigsdagstidende 95. ord. samling 1942-43, tillæg C, sp. 241-246.
13. DsF's protokol 10.12. og 30.12. 1943. Flere cirkulærer i DsF's arkiv fra 1943 og '44 vidner om problemer med en effektiv lønkontrol.
14. DsF's arkiv, cirkulære nr. 25/1940, 25.5.1940.
15. DsF cirkulære 16.12.1941.
16. Beretninger fra arbejdsmænd på Rønedeegnen, som selv har arbejdet på Tirstrup flyveplads.
17. DsF's forhandlingsprotokol 3.11.1944.

Kilder

- Hansen, Vilfred Friberg (red.) (1983) Daglejere på Kalø i 1930'erne s. 112-117 i *Folk og Liv på Rønedeegnen 5*, Rønede: Si-Mi Tryk.
- Hansen, Vilfred Friberg (red.) (1985) Erindringer om besættelsen s.70-113 i *Folk og Liv på Rønedeegnen 7*, Rønede: Si-Mi Tryk.
- Vinding, Rita (1996). *Arbejdsmænd på Rønedeegnen*, Rønede: SID.
- Danmarks Statistik. *Statistisk Årbog* 1939-48.
- Danmarks Statistik. *Statistiske Efterretninger* 36. Årg. Nr. 42 og 48 og 37. Årg. Nr. 8.
- *DAF's kongresprotokol*: 1941, 1944 og 1947. (SID, Rønede)
- *DsF's/LO's arkiv*: Cirkulærer og korrespondance 1940-45.
- Forhandlingsprotokol 1940-45. (ABA)
- *Kalø Gods arkiv*: G307, nr. 51 og 51A-E (Landsarkivet, Viborg)
- *Tirstrup-Fuglslev sogns arkiv*: LK 387, 304: 2-3: Mandtals- og ansættelseslister 1940-46. (Landsarkivet, Viborg)

- *Rigsdagstidende* 95. ord. samling 1942-43, tillæg C, sp. 241-246: Forslag til Lov om Pris- og Lønkontrol med visse Arbejder for udenlandsk Regning,
- *Adresseavisen Kalø Vig* 10.2. 1944, 13.7. 1944 og 10.5. 1945.
- *Demokraten*, 18. og 31.12. 1943.
- *Århus Amtstidende* 4.2. 1944.
- *Arbejdsmændenes Fagblad* 1940-45.

Båndede interviews med arbejdsmænd som arbejdede på Tirstrup Flyveplads i 1944 og samtaler med folk, som var øjenvidner til begivenhederne på Rønedeegnen under besættelsen.

Abstract

Rita Stokholm Vinding: Tirstrup Airfield and its Importance for the unskill Labourers Arbejderhistorie 4/1997, p. 103-123.

Competition is healthy. The working men of the Rønede region experienced this during the Second World War when the Germans established Tirstrup airfield. Agricultural labourers and their trade union had always faced powerful resistance on the Kalø Estate. For many years it was prohibited for those workers with permanent employment to be members of a trade union and the Estate refused to be party to any collective bargaining agreements. There was no competition with regards the demand for labour to speak of. This changed though in 1944 when work began on the airfield. Labourers flooded to the new place from near and afar. Kalø Estate was aware that now there was competition over manpower and that a special effort was required to hold onto their workers. The Estate leadership raised wages no less than 20% in the middle of winter, when there was least to do and pay was therefore at its lowest. For the casual labourers the wage level rose so much that they were later forced to accept a pay reduction when the state took over the Estate after the War when there was at long last a collective bargaining agreement at Kalø Estate.

Rita Stokholm Vinding, Stud. scient. pol.
Smedestien 1, Ugelbølle
8410 Rønede
Tlf.: 8637 2272